

Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska (1992-2017) – dokumentacja wiedzy o przyrodzie

AGNIESZKA WRÓŃSKA, KATARZYNA SKOWROŃSKA-OCHMANN (CENTRUM DZIEDZICTWA PRZYRODY GÓRNEGO ŚLĄSKA, KATOWICE)

Wiedza o stanie zasobów środowiska przyrodniczego jest niezbędną podstawą wszelkich działań zmierzających do ochrony przyrody, jej kształtowania i gospodarowania nią przez człowieka. Istotne są zarówno informacje współczesne, jak również dane historyczne, pozwalające określić zmiany zachodzące w środowisku przyrodniczym. Powołane w 1992 roku Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska realizuje swoje cele statutowe, między innymi poprzez gromadzenie – w postaci komputerowych baz danych – informacji o zasobach przyrody ożywionej i nieożywionej, ich zagrożeniu, ochronie oraz użytkowaniu. Źródłem danych są publikacje, materiały niepublikowane oraz badania i obserwacje prowadzone przez pracowników Centrum oraz innych przyrodników działających na terenie województwa śląskiego.

Pierwsze próby gromadzenia informacji przyrodniczej miały miejsce już w pierwszych latach funkcjonowania Centrum. Ówczesne zbiory danych miały jednak nieco inną postać niż obecne. Na przestrzeni lat zmieniał się zarówno sposób gromadzenia danych, jak również ich charakter ilościowy i zakres przestrzenny. Początkowo dane dotyczyły obszaru Górnego Śląska, a po reformie administracyjnej z 1999 roku zaczęto gromadzić je w odniesieniu do granic nowo powstałego województwa śląskiego. Pierwsze bazy przyrodnicze prowadzono analogowo (w postaci kartotek) oraz w programie Microsoft Word. W 1996 roku przystąpiono do opracowania tzw. komputerowej bazy danych o wybranych elementach przyrody Górnego Śląska w programie FoxPro. W 2005 roku zakończono pracę przy użyciu tego programu, by przejść do pracy z programem Microsoft Excel.

Pierwsze dane przestrzenne dotyczące przyrody województwa śląskiego wytworzono w Centrum w 2000 roku, jednak dopiero w 2009 roku rozpoczęto

budowę baz danych i metadanych w systemie Postgre SQL. Od tego też roku Centrum ma swój udział w tworzeniu Otwartego Regionalnego Systemu Informacji Przestrzennej (ORSIP). Ponadto, w latach 2011-2015 Centrum prowadziło, w partnerstwie z Uniwersytetem Śląskim, prace nad bazą danych o bio- i georóżnorodności województwa śląskiego w ramach projektu pt. „Ogólnodostępna baza danych bio- i georóżnorodności Województwa Śląskiego – integralna część Otwartego Regionalnego Systemu Informacji Przestrzennej, BIOGEO – SILESIA ORSIP”, współfinansowanego ze środków RPO Unii Europejskiej. Wytworzona baza danych oraz wprowadzone dane są częścią Otwartego Regionalnego Systemu Informacji Przestrzennej, które są sukcesywnie udostępniane publicznie w module Przyroda.

Nieprzerwanie od 1995 roku, w Centrum prowadzone są bazy danych o różnorodności biologicznej województwa śląskiego. Obecnie (wszystkie informacje dotyczą stanu na 31 grudnia 2017 roku) bazy te zawierają łącznie 14125 rekordów o taksonach (glonów, porostów, grzybów, roślin, zwierząt bezkręgowych i kręgowych), 485 rekordów o syntaksonach zbiorowisk roślinnych i 57 rekordów o typach siedlisk przyrodniczych. Rozmieszczenie gatunków i zbiorowisk roślinnych udokumentowane jest liczbą 89665 rekordów (tab. 1).

Bazy taksonów oraz zbiorowisk roślinnych i siedlisk przyrodniczych stanowią zbiór informacji pozwalający na określenie bogactwa przyrodniczego, tj. możliwie jak najdokładniejszej liczby organizmów żywych i ich zgrupowań stwierdzonych dotychczas w województwie śląskim. Prowadzone równoległe bazy rozmieszczenia gatunków oraz zbiorowisk roślinnych, w których wpisywane są stwierdzenia poszczególnych taksonów i syntaksonów w określonych miejscach i czasie, dostarczają wiedzy o rozmiesz-

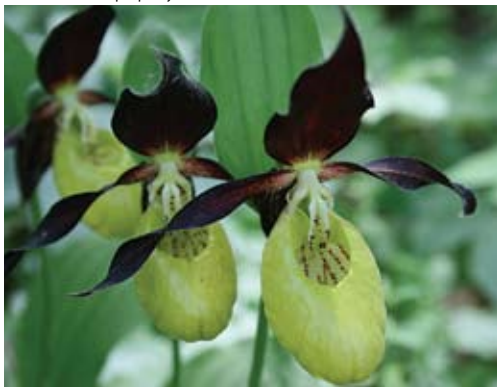
czeniu i częstości występowania odnotowywanych elementów przyrodniczych oraz o specyfice przyrodniczej regionów województwa. Informacje zebrane w bazach danych Centrum o różnorodności biologicznej województwa śląskiego wykorzystywane są podczas sporządzania opinii, opracowań i ekspertyz przyrodniczych oraz na potrzeby planowania przestrzennego, gwarantując rzetelne podstawy rozwiązań w zakresie kształtowania i ochrony środowiska przyrodniczego. W oparciu o bazy o bioróżnorodności, Centrum kształtuje również politykę ochrony przyrody, opracowując i publikując regionalne czerwone listy, przedstawiające ocenę zagrożenia poszczególnych gatunków i ich zbiorowisk. Listy te powinny być podstawą opracowywania programów ochrony najbardziej zagrożonych elementów przyrody.

Kolejne ważne informacje przyrodnicze, dotyczące obszarów i obiektów objętych ochroną prawną, gromadzone są w trzech bazach Centrum. Od lat 90. XX wieku prowadzona jest baza danych form ochrony przyrody, będąca rejestrem – powoływanych na podstawie ustawy o ochronie przyrody – parków narodowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych,

Tabela 1. Stan baz danych o bioróżnorodności województwa śląskiego na koniec 2017 r.

Baza danych	Liczba rekordów	
	Taksony/syntaksony /typy/obiekty	Rozmieszczenie
Glony	1726	98
Porosty	825	1244
Grzyby	1244	1330
Rośliny	2281	12400
Zwierzęta bezkręgowce	7556	9688
Zwierzęta kręgowce	493	63409
Zbiorowiska roślinne	485	1496
Zdjęcia fitosocjologiczne	1554	
Siedliska przyrodnicze	57	-

Obuwik pospolity

Fot. J. B. Parusel

Szklarnik leśny

Fot. A. Miszta

Wymyk szarawy

Fot. A. Miszta

Kwaśna buczyna górńska

Łęg jesionowo-olszowy

obszarów chronionego krajobrazu, obszarów Natura 2000, pomników przyrody, stanowisk dokumentacyjnych, użytków ekologicznych i zespołów przyrodniczo-krajobrazowych. Każdej formie ochrony przyrody przypisana jest informacja opisowa, zgodnie z aktem prawnym ją powołującym, a także dane przestrzenne obejmujące przebieg jej granic. Obecnie w bazie tej jest niemal 2000 rekordów, z czego 75% stanowią pomniki przyrody ożywionej (tab. 2).

Baza danych stref ochronnych ujęć wód powierzchniowych i podziemnych zawiera atrybuty opisowe i przestrzenne wprowadzone w oparciu o akt prawny powołujący daną strefę. W bazie znajduje się 176 rekordów, z czego 41 dotyczy stref ochrony pośredniej ujęć wód podziemnych i powierzchniowych, a resztę stanowią dane o strefach ochrony bezpośredniej. W bazie danych Głównych Zbiorników Wód Podziemnych (GZWP) gromadzone są informacje opisowe i przestrzenne o głównych zbiornikach wód podziemnych, ustanowionych i chronionych ze względu na szczególną rolę jaką pełnią w zaopatrzeniu ludności w wodę pitną. Dane te zostały pozyskane z Centralnej

Bazy Danych Geologicznych (CBDG), prowadzonej przez Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy, Krajowy Zarząd Gospodarki Wodnej, a następnie przetworzone na potrzeby obecnej postaci bazy. Aktualnie w bazie znajduje się 46 rekordów, z czego niemal połowa dotyczy również projektowanych obszarów ochronnych dla poszczególnych zbiorników (tab. 2).

Trzy następne bazy prowadzone w Centrum, dotyczą obszarów i obiektów przyrodniczych godnych ochrony. Baza danych cennych obszarów przyrody ożywionej zawiera informacje o obszarach wartościowych przyrodniczo, kluczowych dla zachowania równowagi ekologicznej w skali lokalnej, a nawet regionalnej, ale nie objętych ochroną prawną. Zasoby przyrodnicze tych obszarów są niejednokrotnie unikalne, rzadkie i reprezentatywne dla danego regionu i z tych względów wskazane są do objęcia różnymi formami ochrony prawnej. Siostrzana baza danych cennych obiektów przyrody nieożywionej zawiera informacje o pojedynczych odsłonięciach, grupach odsłonięć, skałkach, głazach narzutowych, formach

krasowych i wietrzeniowych oraz innych obiektach geologicznych wyróżniających się w skali regionu. Bazy te, zawierające dane opisowe i przestrzenne, liczą łącznie ponad 2300 rekordów (tab. 3).

Baza danych korytarzy ekologicznych służy gromadzeniu informacji opisowych i przestrzennych o korytarzach ekologicznych, tj. o strukturach przyrodniczych różnej wielkości i o różnorodnej kompozycji siedlisk, które zapewniają naturalną łączność pomiędzy różnymi jednostkami przestrzennymi krajobrazu, decydując o ich przestrzennej spójności i umożliwiając tym samym przebieg procesów biologicznych, w tym migracje grzybów, roślin i zwierząt. Korytarze ekologiczne wyznaczone zostały w 2007 roku i od tamtej pory zgromadzono dane o ponad 300 obiektach. Wymagają one ciągłej aktualizacji w związku z dynamicznym procesem zagospodarowywania przestrzeni, w tym korytarzy ekologicznych, których ochrony w formie obszarów chronionego krajobrazu w województwie śląskim się nie praktykuje. Ponadto, należy również wspomnieć o będących w posiadaniu Centrum zbiorach danych przestrzennych dotyczących przejść dla zwierząt w ciągach autostrad i dróg ekspresowych w województwie śląskim (tab. 3).

Centrum gromadzi także dane dotyczące istotnych działań związanych z przyrodą województwa śląskiego. Baza danych o ochronie czynnej roślin, zwierząt i siedlisk przyrodniczych stanowi rejestr projektów czynnej ochrony, które były lub są prowadzone od 2005 roku (również rozpoczętych wcześniej, ale

Rzekotka drzewna

Soplówka bukowa

Ciesznianka wiosenna

Trzmiel rudy

Tabela 2. Stan baz danych o obszarach i obiektach chronionych w województwie śląskim na koniec 2017 r.

Forma ochrony przyrody	Liczba rekordów
Otulina parku narodowego	1
Rezerwat przyrody	65 + 7 otulin
Obszar Natura 2000	5 OSO + 40 OZW
Park krajobrazowy	8
Obszar chronionego krajobrazu	15
Zespół przyrodniczo-krajobrazowy	22
Użytek ekologiczny	84
Stanowisko dokumentacyjne przyrody nieożywionej	11
Pomnik przyrody	1654
pomnik przyrody ożywionej (drzewa i krzewy)	1488 + 89 zniesione
powierzchniowy pomnik przyrody	10
pomnik przyrody nieożywionej	67
Strefy ochronne ujęć wód powierzchniowych i podziemnych	176
Główne Zbiorniki Wód Podziemnych (GZWP) i Lokalne Zbiorniki Wód Podziemnych oraz ich obszary ochronne	24 GZWP + 22 obszary ochronne

Tabela 3. Stan pozostałych baz danych o przyrodzie województwa śląskiego na koniec 2017 r.

Baza danych	Liczba rekordów
Obszary i obiekty przyrodnicze godne ochrony	2306
przyrody ożywionej	749
przyrody nieożywionej	1557
Czynna ochrona przyrody (roślin, zwierząt i siedlisk przyrodniczych)	696
Monitoring stanu przyrody	98
projekty	4
powierzchnie monitoringu	94
Przejścia dla zwierząt w ciągach autostrad i dróg ekspresowych	250
Stanowiska oraz korytarze ekologiczne bobrów	215

kontynuowanych po 2005 r.), a także planowanych. Baza dotyczy projektów prowadzonych na terenie województwa śląskiego (zarówno w skali wojewódzkiej, jak i mniejszej), a także projektów o zasięgu szerszym niż wojewódzki, których określone działania realizowane są w granicach województwa śląskiego. W przypadku ochrony ex situ uwzględniono projekty realizowane poza granicami województwa śląskiego, jeśli to na tym terenie pozyskano rośliny lub zwierzęta objęte czynną ochroną. Dane w bazie czynnej ochrony przyrody, liczącej 696 rekordów (tab. 3), pozyskano na drodze ankietyzacji przeprowadzonej na przełomie lat 2010/2011 oraz ponownie w 2013 roku.

Od 2013 roku prowadzona jest baza danych o projektach monitoringu stanu przyrody, gromadząca informacje na temat projektów monitoringowych, w ramach których – zgodnie z definicją monitoringu przyrodniczego – realizowano regularne obserwa-

Przylaszczka pospolita

Cebulica syberyjska

cje i pomiary wybranych składników i elementów przyrody, w oparciu o wyznaczone powierzchnie monitoringowe. Zakres terytorialny tej bazy, liczącej prawie 100 rekordów (tab. 3), wyznaczają granice województwa śląskiego. Obejmuje ona zarówno projekty niewielkie, dotyczące niedużych obszarów lub nawet pojedynczych stanowisk monitorowanych gatunków lub siedlisk, jak i projekty swoim zasięgiem wykraczające poza ramy wojewódzkie, pod warunkiem, że na terenie województwa śląskiego wyznaczone zostały powierzchnie badawcze dla tych projektów.

W celu popularyzacji miejsc ciekawych przyrodniczo w województwie śląskim, w 2009 roku powstała w Centrum baza danych o ścieżkach przyrodniczych i ośrodkach edukacji ekologicznej. Zawiera ona infor-

Kwiczol

Rosiczka okrągłolistna

Dzięcioł zielony

Pająk z rodzaju kolczak

Tabela 4. Stan bazy danych o ścieżkach przyrodniczych i ośrodkach edukacji ekologicznej oraz Kartoteki Instytucji Ochrony Przyrody na koniec 2017 r.

Baza danych	Liczba rekordów
Ścieżki przyrodnicze i ośrodki edukacji ekologicznej	3384
ścieżki przyrodnicze	290
przystanki na ścieżkach	2872
zagadnienia ogółem	38
zagadnienia na ścieżkach	670
ośrodki edukacji ekologicznej	40
Kartoteka Instytucji Ochrony Przyrody	332

macje przydatne do planowania zajęć dydaktycznych i wycieczek przyrodniczych przez placówki wychowawczo-oświatowe lub innych zainteresowanych. Baza liczy ponad 3300 rekordów (tab. 4), z których każdy ma część opisową, a ośrodki edukacji, ścieżki i przystanki – także lokalizację. Dane te pochodzą z ankiet, publikacji, Internetu oraz z inwentaryzacji terenowych. Znacznie dłużej, bo już od 1995 roku, prowadzona jest Kartoteka Instytucji Ochrony Przyrody, tj. baza instytucji i organizacji działających na rzecz ochrony przyrody w województwie śląskim.

We wcześniejszych latach działalności, w Centrum prowadzono również bazy, które obecnie nie są już rozwijane. Była to, założona w 1995 roku, Kartoteka Przyrodniczych Tematów Badawczych, do której dane zbierano drogą ankietyzacji. W 2007 roku baza ta zawierała 362 tematy badawcze oraz 280 tematów prac

Wiewiórka pospolita

doktorskich i habilitacyjnych, realizowanych przez 28 instytucji. Ze względu na brak woli współpracy ze strony instytucji naukowo-badawczych, dostarczających informacji, zaniechano aktualizacji bazy. Baza aktów prawnych zawierała informacje o dokumentach krajowych (ustawy, rozporządzenia), ale też europejskich (dyrektywy) i międzynarodowych (konwencje). Uzupełniona została o różnego rodzaju programy, polityki i strategie, a także materiały pomocne w interpretacji prawa. W związku z upowszechnieniem licznych internetowych katalogów aktów prawnych oraz szybkimi i licznymi zmianami w porządku prawnym baza nie jest uzupełniana. W ramach Kartoteki Przyrodniczych opublikowano biogramy 300 przyrodników, działających na Śląsku do roku 1945 roku, w wydanym w 2006 roku „Słowniku biograficznym przyrodników śląskich”. Ponadto, biogramy śląskich przyrodników ukazywały się na łamach kwartalnika „Przyroda Górnego Śląska”.

Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska już od 25 lat gromadzi, oprócz dokumentacji opisowej i fotograficznej, dane w postaci komputerowych baz danych. Zebrane w ten sposób informacje porządkują naszą wiedzę o zasobach przyrodniczych województwa śląskiego i umożliwiają różnorodnie dalsze analizy. Wiedza zgromadzona w bazach danych Centrum służy zarówno przyrodzie i jej ochronie, jak również ludziom, którzy chcą poznać różnorodność przyrody województwa śląskiego. ♦

Sarna

